

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ТА УКРАЇНЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК: ПРОБЛЕМА ПОШУКУ ПРЕЗИДЕНТА

На підставі аналізу широкого кола джерел висвітлено роль гетьмана П.Скоропадського у визначенні кандидатури першого голови-президента створеної в листопаді 1918 р. Української академії наук. Зазначено, що сам гетьман розглядав як пріоритетну кандидатуру на цю посаду М.Грушевського, але той рішуче відмовився з особистих, політичних причин та через концептуальні розбіжності з В.Вернадським щодо академічної моделі. Зрештою, першим президентом УАН став саме останній як визнаний організатор і реформатор науки, головний двигун «академічної революції». Як імовірна кандидатура на цю посаду міг фігурувати історик Д.Багалій, котрий користувався надзвичайним авторитетом у гетьмана та у середовищі національної опозиції. Харківський історик відмовився від усіх пропозицій обійняти високий державний пост і, мабуть, Академію наук. Могла йти мова також про призначення президентом УАН М.Василенка, якого обрали другим після В.Вернадського керівником академії. Але на момент створення УАН він із моральних міркувань не прийняв таку пропозицію.

Ключові слова: Українська академія наук, президент УАН, гетьман, Скоропадський, Грушевський, Багалій, Василенко.

Процес створення Української академії наук у 1918 р., який, поза сумнівом, за своїм значенням та наслідками можна вважати «академічною революцією», мав багато складових. Не останньою з них став добір наукових кадрів для першого складу УАН. Проте основоположним було питання, хто з провідних науковців, котрі перебували тоді в Україні, очолить академію. Вирішальне слово було за керівником Української Держави – гетьманом П.Скоропадським, який своїм актом надавав особі, обраній науковою спільнотою, відповідного офіційного статусу. Водночас він мав і певні важелі впливу на волевиявлення вчених, адже вибори першого в історії президента національної академії наук ставали справою, що за своєю важливістю виходила далеко за межі суто наукового світу. Тому відповідна кандидатура визначалася на найвищому державному рівні. Є підстави говорити, що П.Скоропадський підійшов до цієї проблеми з усією відповідальністю, і саме він остаточно вплинув на обрання голови-президента УАН. Водночас маємо стверджувати, що вибір був непростим, адже на посаду очільника всеукраїнського наукового центру могли претендувати кілька провідних постатей.

Позиція гетьмана стосовно першого голови-президента УАН відома з його спогадів 1936 р. П.Скоропадський волів бачити ним загальновизнаного лідера української науки, видатного її організатора М.Грушевського. Навіть попри

власне небажання мати справу з лівими соціалістами (а останній із весни 1917 р. усіяко демонстрував свій зв'язок з Українською партією соціалістів-революціонерів) гетьман готовий був надати таку честь відомому вченому. На його думку, Українська Держава набагато виграла б, а справа заснування УАН набула б більшого національного й суспільного значення за згоди М.Грушевського її очолити. Зокрема в уривку з цих спогадів П.Скоропадський писав:

«Перед тим, як відкрити Українську академію наук, ми довго обмірковували, хто мав би бути її головою. Я був такої думки – та й усі зо мною погоджувалися – що це високе й почесне місце належить в Україні тільки Грушевському. Грушевського я завжди високо цинив як найбільшого нашого історика, поважав його за хоробрість, про яку мені доводилося не раз чути, мені ця риса старого професора сильно подобалася, але я рішуче не вірив, що його погляди в дійсності такі ліві, як ті, що я особисто з уст його чув. Мені здавалося, що це якесь дуже невдале приладжування до тих соціальних теорій, що тоді панували серед нашої інтелігенції. Думалося мені, що коли б він зайняв місце голови Академії, то зміг би принести велику користь українській науці, а рівночасно відійти від усіх своїх марксистських теорій. Тому я прохав прозондувати ґрунт як би він до такої пропозиції поставився. Відповідь була категорично негативна. Мені було неприємно не тому, що він міг був пошкодити своїм політичним напрямом, а тому, що позбавлене змоги зближення з Грушевським хоч би виключно на офіційно-науковому ґрунті, гетьманство в культурному відношенні позбавлялося великої сили. Думаю, що для Грушевського було б краще, коли б він цю пропозицію був прийняв. Та це вже не моя вина, – честь була йому виявлена»¹.

Підтвердження факту «зондажу» гетьманом позиції М.Грушевського щодо очолення УАН можна також знайти в інших джерелах. Так, у пізнішому листі М.Василенка до В.Вернадського від 25 березня 1921 р. перший наводив слова неодмінного секретаря академії А.Кримського. Той на одному з наукових зібрань 1921 р., присвячених приєднанню УНТ до УАН, згадував про свої безрезультатні переговори з М.Грушевським щодо очолення академії, які він вів 1918 р. «по дорученню гетьмана через Д.І.Дорошенка». Водночас А.Кримський розповів і про особисту зустріч з М.Грушевським, на якій той нібито сказав, уїдливо кепкуючи з державного статусу УАН: «Здається, президент Академії це особа 2 класу, значить носе лосини-штани. Ні, я не хочу брати од гетьмана штанив»².

Відомий історик, літературознавець, джерелознавець, археограф, загальноновизнаний лідер та організатор української науки, який віддав її розвиткові понад 35 років із прожитих ним на той час 62, мусив відмовитися від пропозиції П.Скоропадського. Очевидно, що причини відмови

¹ *Скоропадський П.* Українська культурна праця за Гетьманщини 1918 р.: Сторінка спогадів // *Наша культура.* – Кн.4 (13). – Л., 1936. – С.246.

² Лист М.Василенка В.Вернадському від 25.03.1921 // *Вибрані наукові праці академіка В.І.Вернадського.* – Т.2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. – Кн.1. – К., 2011. – С.285.

лежали не лише в політичній та особистій площинах, як це декларувала Н.Полонська-Василенко: «У Грушевського темперамент політика взяв гору над об'єктивізмом великого історика»³. Політичні причини неприйняття М.Грушевським нового режиму очевидні. Адже організаційно він тяжів до партії українських есерів, яка ніяк не могла примиритися з державним перевертотом 29 квітня 1918 р. Цим неприйняттям пояснюються різкі його вислови під час переговорів: рекомендації В.Вернадському не брати «такі гроші», а А.Кримському було заявлено, що академія «вийшла з неправого ложа».

Проте головна причина відмови, на моє переконання, полягала в поглядах маститого вченого на завдання, основи формування, персональний склад Української академії наук. Ідеї М.Грушевського про перетворення Українського наукового товариства на УАН, на жаль, недостатньо висвітлено авторами колективної монографії, спеціально присвяченої його змаганням за українську академію. Очевидно, що такі ідеї не були якимось чином спеціально сформульовано та оголошено. Але у згаданій праці розкрито бачення вченим загального спрямування академії, базованого на його поглядах на загальноісторичний процес:

«М.С.Грушевський не безпідставно вважав, що лише відрив від традицій російської академічної науки дасть змогу українським вченим зорганізувати власний, незалежний від цієї традиції, академічний осередок. Ця думка була живим втіленням в ідеї Академія концепції Грушевського про своєрідність історичного процесу на Україні, який протягом століть мав більшу типологію з життям Західної Європи, ніж Росії»⁴.

С.Кіржаєв у передмові до першопублікації уривку зі щоденника В.Вернадського революційної доби цілком слушно зауважив:

«Причиною концептуальних розходжень щодо будівництва національної наукової академії були різні світоглядні погляди на науку як загальнолюдський планетарний феномен духовного життя і пов'язані з ними ідеали свободи наукової творчості на тлі національного відродження України. Вернадський відстоював необхідність розвитку наукової роботи, вільного знання при будь-яких умовах державно-політичного життя...».

Натомість М.Грушевський, за словами автора передмови, бачив інші орієнтири:

«В концепції створення й вільного розвитку самодостатньої української державної культури для М.С.Грушевського прикладом щодо української національної Академії наук був французько-бельгійський тип наукового закладу з перевагою історично-мистецького комплексу наук як найвищого прояву

³ Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук. – К., 1993. – С.18.

⁴ Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С.Грушевський і Академія: Ідея, змагання, діяльність. – К., 1993. – С.40.

всієї повноти вершинних досягнень національної культури, як вершини власне науково-дослідчої роботи за змістом і національної за формою. На такому шляху йшов розвиток закордонних слов'янських національних академій»⁵.

У щоденнику 1934 р. В.Вернадський під враженням від інформації про смерть М.Грушевського ще раз згадав їхню зустріч 8 червня 1918 р. і знову зупинився на розбіжностях у поглядах на «академічну революцію»:

«Розмова у нас була довга, але конкретна. Він умовляв мене відмовитися від мого рішення створити Академію. Він здається побачив, що вона створюється і робота Комісії йде добре. Він уважав, що на разі Україна не має справжніх учених і неминуче, якщо йтиметься про високий науковий рівень Академії (а це він уважав умовою *sine qua non* (обов'язковою – Г.П.), то це буде російська Акад[емія] на Україні, що займається українськими предметами і науковою роботою в міжнародному масштабі. Він уважав, що Укр[аїнська] Акад[емія] повинна бути створена пізніше, а спершу достатньо існування Науков[ого] Товариства, потрібно дати йому засоби розвернутися. Я не погодився з цією точкою зору, я вважав, що справа зростання української культури є не тільки справа українців, але і росіян, що історичним фактом є спільне життя й участь українців у створенні російської культури за останні два століття. Але я певен, що роль російських учених, [...] в Укр[аїнській] Акад[емії]; у перший період у великій кількості працюватимуть для української культури, тим самим, працюючи для правильного розвитку російської культури, що я так вірю в майбутнє укр[аїнської] культ[ури] і укр[аїнської] мови, що абсолютно не боюся імовірності погіршення умов їхнього розвитку створенням укр[аїнської] Акад[емії]: навпаки, з плином часу – у цих рамках, не ворожих російській культурі – укр[аїнська] мова і укр[аїнська] культура зростуть і швидко досягнуть рівності»⁶.

У спогадах 1943 р. В.Вернадський також рішуче підкреслював, що його концепція діаметрально розходила з поглядам М.Грушевського на УАН:

«Ми стояли з ним на протилежних точках зору. М.С.Грушевський виходив зі структури західноєвропейських академій і з чудово поставленого ним Товариства імені Шевченка у Львові (тепер філіал Української Академії (не відповідає істині – Г.П.)), в якому, в зв'язку з його університетською семінарією, прекрасно було поставлено українознавство. Проте, і це я вважав важливим, Товариство імені Шевченка не було пристосоване для роботи в галузі інших дисциплін – математики, природознавства і прикладних наук»⁷.

⁵ Кіржаєв С.М. Біля джерел Української академії наук у Києві (Сторінки щоденника В.І.Вернадського 1918 р.) // Український археографічний щорічник. – Вип.1. – К., 1992. – С.321.

⁶ Архив Российской академии наук (далі – Архив РАН). – Ф.518. – Оп.2. – Д.18. – Л.21–22 об. Опубл.: Онопрієнко В., Щербань Т. Джерела з історії Українського наукового товариства у Києві. – К., 2008. – С.204.

⁷ Вернадський В. Перший рік Української академії наук // Його ж. Вибрані праці. – К., 2005. – С.289.

Тут В.Вернадський дещо злукавив, адже і НШТ, і особливо УНТ мали в своєму складі, крім гуманітарних, також відділення точних, природничих і медичних наук. Він знав це достеменно, адже його було офіційно обрано членом Українського наукового товариства 1914 р., а НТШ – ще раніше, 1903 р. Інша справа, що з певних історичних причин більша частка їхньої наукової продукції дійсно створювалася в царині українознавства. Але це не була системна вада, притаманна виключно українським науковим товариствам. Такою була загальна традиція практично всіх національних та регіональних академічних центрів Східної Європи, що виникли впродовж XIX – початку XX ст.

З іншого боку, концепція В.Вернадського з розбудови Академії наук виглядала більш сучасною і глобальною, далеко не обмежувалася українознавчими студіями. З.Зайцева, яка присвятила статтю висвітленню конфлікту між цим петроградським академіком та українським істориком, слушно зауважила:

«При розробці наукової політики учений не абстрагувався від національного аспекту. Конкретизуючи галузеву структуру УАН, В.Вернадський вважав, що, перш за все, має бути створено відділ української мови, літератури, історії. Водночас він інтенсивніше, ніж члени УНТ, акцентував соціальні функції науки, наголошував важливість природознавчих і економічно-статистичних досліджень у добу індустріальної революції»⁸.

Очевидно, що прагнення лідера української науки просто не були сумісними з концепцією В.Вернадського. Тому варто говорити про принципові концептуальні розбіжності між ними. Другим суттєвим розходженням було ставлення до національних наукових кадрів. М.Грушевський бачив українську академію осередком виключно національної науки. Натомість В.Вернадський, виходячи зі своїх уявлень про єдність, всесвітність і універсальність науки, був налаштований зібрати в організованій ним київській академії всіх значних науковців. Їхні національна самоідентифікація, місце проживання, підданство, політичні погляди не стояли на першому місці. Проте на практиці проглядалися значні преференції для росіян. Ба більше, для себе академік РАН визначив свої основні завдання в такий спосіб:

«В Укр[аїні] два завдання для мене: 1) об'єднання українців, працюючих в українськ[ому] відродженні, але люблячих російську культуру, для них також рідну, і 2) збереження зв'язків усіх учених та науково-навчальних закладів з російською культурою й аналогічним російським закладом, а не німецьким»⁹.

⁸ Зайцева З. В.Вернадський і М.Грушевський: долання конфліктогенних зон в організації української науки // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип.18. – К., 2013. – С.90.

⁹ Вернадський В.И. Дневники 1917–1921. – Т.1. – К., 1994. – С.98.

З іншого боку, В.Вернадський мав досить негативну думку про моральні й наукові якості відомих українських учених. У вересні 1919 р., коли вирішувалася доля УАН у захопленому Добровольчою армією Києві, серед умов її збереження фігурувала потреба позбутися українських діячів. В.Вернадський шляхетно не погоджувався на такий варіант, заявляючи, що його в такій академії теж не буде. Проте він вважав за необхідне в щоденнику записати таке:

«На диво мало серед людей, охоплених цим рухом (українським – *Г.П.*), людей, які зберігають незайманими моральні принципи, якщо питання переходить до сфери національної політики: Єфремов, Стебницький, Носов, а якщо взяти інших – Багалій, Кримський, Грушевські, Корчак-Чепурківський, Ганицький, Сушицький і т.д., багато з яких особисто порядні люди, – втрачають цю порядність, коли переходять до сфери національних зазіхань і національної політики. Такі люди – слабкі, але з вогником божим, як О.Грушевський, Перфецький, Данилевич, зрештою здійснюють ганебні вчинки»¹⁰.

Важко сказати, що переважало у таких думках – власне бажання за будь-яку ціну піднести роль і значення російської науки та культури, або погана обізнаність у реаліях українського наукового життя. Інформацію про нього В.Вернадський отримував виключно від своїх російських друзів та знайомих, і у більшості випадків вона не була стовідсотково правдивою. Академік мав щире бажання самостійно визначитися з вартісністю наукового доробку українських учених (адже він уважно прочитав, наприклад, усі видрукувані на той час томи «Історії України-Руси» М.Грушевського), цікавився іншими їхніми науковими працями. Керувала ж ним, очевидно, підсвідома думка про засадничу провінційність української науки порівняно з Петроградом і Москвою. Тому він намагався будувати Українську академію наук з того наукового матеріалу, який мав під руками. Водночас він активно поборював те, що вважав «національними зазіханнями» українців.

За підтримки гетьмана було апробовано концепцію В.Вернадського, що взувалася на РАН. За таких умов важко навіть уявити, щоб М.Грушевський у 1918 р. якимсь чином міг би дати згоду стати президентом такої академії. Отже він не погоджувався не лише з політичним режимом, встановленим П.Скоропадським, але й із тією концепцією побудови національної академії, що втілювалася на той час із гетьманського «благословення» й підтримки.

Коли ж наприкінці 1918 р. до влади прийшла Директорія, голова УНТ зробив спробу переглянути питання про заснування УАН. На спеціальних зборах УНТ у присутності членів академії він ініціював зміни до її статуту і декларував пріоритетність наукового товариства. 24 грудня 1918 р. рада УНТ, в якій активно працював А.Кримський, розглянула пропозиції щодо потреби внесення змін до статуту академії та перегляду складу академіків.

¹⁰ *Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – Т.1. – С.158.*

2 січня 1919 р. М.Грушевський інформував раду товариства, що Директорії подано новий статут, штати й інші документи стосовно УАН¹¹.

На той момент колишньому голові Української Центральної Ради вже не вистачило політичного впливу, аби проштовхнути свої пропозиції через уряд. Проте його демарш за тих умов міг призвести до закриття УАН узагалі. С.Єфремов у січні 1924 р. згадував у своєму щоденнику: «Грушевський у 1918 р. odmовився увійти до Академії, бо вона зробилася “з неправого ложа”; потім за Директорії він захожувався, щоб таки справді її розвалити...»¹².

Лише за шість років під тиском обставин, через вимушений відхід від політичної діяльності, бажання займатися науковою творчістю на Батьківщині М.Грушевський мусив змінити свою позицію. Партійно-державне керівництво УСРР розглядало його як реального претендента на президента ВУАН. На думку більшовицьких лідерів, він єдиний своїм науковим і політичним авторитетом міг протистояти тодішньому не лояльному до радянського режиму академічному керівництву (неодмінний секретар А.Кримський, віце-президент і голова господарської управи С.Єфремов)¹³. Тому серед «охоронних грамот», виданих М.Грушевському найвищими посадовцями УСРР Г.Петровським, В.Чубарем та головою ДПУ В.Балицьким, була також, за свідченням дослідників архівних фондів КДБ В.Пристайка та Ю.Шаповала, «дана йому ще 1923 р. у Відні і підтверджена згодом після приїзду до Києва обіцянка офіційних представників більшовицької влади підтримати його кандидатуру на посаду президента ВУАН»¹⁴. У 1926 р. з цього приводу навіть було схвалено відповідну постанову політбюро ЦК КП(б)У на підтримку кандидатури М.Грушевського як майбутнього президента ВУАН¹⁵.

Але своє ставлення до процесу народження української академії той практично не змінив, продовжуючи і надалі звинувачувати гетьмана й батьків-засновників у створенні «неукраїнської академії». Очевидно, що своїм завданням як майбутнього президента він убачав її повномасштабну «українізацію», за аналогією з політичною кампанією «українізації» та «коренізації», яку було проголошено ЦК КП(б)У винятково з популістською метою. У щоденнику С.Єфремова за 31 грудня 1923 р. (тоді спільне зібрання ВУАН проголосувало за обрання М.Грушевського академіком) було зроблено такий запис:

«Цікаво, що по повороті робитиме той старий лис? Чи всидить тихо, чи знов почне плести свої звичайні інтриги? В усякому разі вже і тепер російські ворожі для Академії круги покладають великі надії, що він завалить Академію. Думаю, що вони

¹¹ Врублевський В. Українська академія наук та Українське наукове товариство // Український археографічний щорічник. – Вип.3/4. – К., 1999. – С.473.

¹² Єфремов С. Щоденники 1923–1929. – К., 1997. – С.51.

¹³ Див.: Пиріг Р.Я., Тельвак В.В. Михайло Грушевський: Біографічний нарис. – К., 2016. – С.419–437.

¹⁴ Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД: Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К., 1996. – С.33.

¹⁵ Постанова ЦК КП(б)У від 14.04.1926 (див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.2. – Арк.172–172 зв. Оpubл.: Там само. – С.140).

помиляються, бо Грушевський розумніший, ніж про нього думають, і швидко, мабуть, зорієнтується в ситуації, хоча інтриганства певне не облишить»¹⁶.

Приблизно так і сталося. Після повернення М.Грушевський обрав таку поведінку, яка не передбачала розвалу вже існуючої ВУАН. Проте волів, щоб справжнім засновником академії вважали його.

Погляди М.Грушевського на створення УАН у 1918 р. яскраво проявились у видрукуваній 1925 р. у журналі «Україна» статті без підпису «Всеукраїнська академія наук». Автор її наголошував на історичній пріоритетності власного академічного проекту, стверджуючи, що УНТ по революції «зараз же проголосило явно своє гасло “Української Академії”». Проте відволікали інші «пекучі завдання моменту», тож «з реалізацією “Української Академії” сі люди тепер не вважали потрібним спішити – тим більше, що бурхливі умови життя не дуже сприяли чисто академічній, науково-дослідчій роботі».

Автор статті (поза сумнівом, сам М.Грушевський) досить різко критикував склад комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН, стверджуючи, що вона «була зложена з людей, які не брали участь в науковій роботі сього Товариства», а затверджені гетьманом академіки «в переважній більшості не брали участі в українському науковому житті та громадській роботі». Автор статті спеціально підкреслив «відчуженість Академії від українського життя». Вочевидь це було неправдою: з 14 членів згаданої комісії троє були офіційно делеговані товариством, а назагал 9 були членами УНТ. Серед 12 перших академіків представництво УНТ також складало 9 осіб. Зусилля батьків-засновників, спрямовані на організацію наукового життя в Україні за новими стандартами, було практично проігноровано¹⁷. Реакція В.Вернадського та М.Василенка на статтю була різко негативною. Їх вразили висловлена зневага до їхніх зусиль у цьому напрямі, навмисне перекручення фактів, до якого, на їхню думку, удався М.Грушевський. Тому В.Вернадський назвав статтю «фальсифікацією минулого»¹⁸.

Отже влітку 1918 р. йшлося не про «темперамент політика», а про світоглядні розбіжності, з одного боку, між батьками-засновниками академії, які обрали за взірць модернізований варіант РАН, а з іншого – загальноновизнаним лідером української науки та його концепцією організації головного наукового центру в Україні, яким той бачив лише УНТ, на старий європейський зразок.

Після того, як М.Грушевський відкинув пропозицію очолити УАН, П.Скоропадський повинен був визначитися з іншою кандидатурою на посаду першого голови-президента академії. Очевидно, що таким у його уявленні мав стати широковідомий авторитетний науковець В.Вернадський, провідна

¹⁶ Єфремов С. Щоденники 1923–1929. – С.46.

¹⁷ [Грушевський М.] Всеукраїнська академія наук (ВУАН) // Україна. – 1925. – Кн.1/2. – С.211–217.

¹⁸ Из эпистолярного наследия В.И.Вернадского: Письма украинским академикам Н.П.Василенко и А.А.Богомольцу. – К., 1991. – С.19.

постать і двигун «академічної революції», автор-розробник концепції УАН, що втілювалася в життя. Він був першим дослідником історії природничої науки в Росії, написав нарис історії Санкт-Петербурзької академії наук від часу її заснування до 1889 р. У такий спосіб учений узагальнив весь майже 200-річний історичний досвід РАН, водночас виявивши можливі шляхи подальшого розвитку академічної науки у ХХ ст.

В.Вернадському був відомий і досвід діяльності академії наук у світі, адже 1913 р. він брав активну участь у роботі Петербурзької сесії Міжнародного союзу академії наук, що об'єднував 22 наукові інституції та національні наукові центри переважно європейських держав, а також США і Японії. Окрім того, під час своїх поїздок за кордон академік уважно придивлявся до діяльності тамтешніх наукових товариств: у Великобританії, Франції, Бельгії та ін. За справедливим зауваженням сучасних українських його біографів: «Саме Володимир Вернадський став першим, хто вивчав Академію як особливий соціальний інститут, цілісний організм, безпосередньо пов'язаний з життям суспільства»¹⁹.

В Україну він приїхав, маючи вже готові ідеї з модернізації російської моделі організації науки, які на той час він практично не мав можливості здійснити в Росії (як до 1917 р., так само і пізніше). В.Вернадський викладав їх у пресі, оприлюднював у науковому середовищі, під час різноманітних академічних заходів. Але до втілення бодай частини з них справа не доходила навіть під час тимчасового посідання академіком крісла товариша міністра народної освіти Росії. Ідеї В.Вернадського щодо модернізації системи управління науковими дослідженнями коротко можна звести до таких положень:

Надання академії наук статусу державної установи, з повним державним утриманням.

Розбудова розгалуженої академічної інфраструктури, що включатиме як мережу науково-дослідних інститутів та лабораторій різних галузей знання, так і обслуговуючих інституцій, на базі яких здійснюються наукові дослідження (наукова бібліотека, історичний архів, ботанічний сад, природничий та історичний музеї, дослідні станції, заповідники, обсерваторії тощо).

Рациональне розміщення академічних інститутів по регіонах, а також усередині міст у таких умовах, які гарантують ефективність наукових досліджень.

Уважне ставлення держави до інтересів академічного товариства, гарантування свободи наукової творчості, забезпечення повного фінансування не лише поточних прикладних досліджень, але й фундаментальних потреб науки.

Надання державою академічній науці пріоритету перед університетською, оскільки лише перша здатна проводити ефективні наукові дослідження.

Першочергове ініціювання проведення наукового оцінювання економічно-виробничого потенціалу держави.

¹⁹ Ситник К.М., Шмиговська В.В. Володимир Вернадський і Академія. – К., 2006. – С.125.

Привертає увагу перша промова В.Вернадського на установчому засіданні Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук. Там було викладено основи задуманої ним «академічної революції» на прикладі України. Голова комісії наголошував на необхідності виходу новоствореної академії на міжнародний рівень, для чого «вона найперше повинна вдовольняти як своїм складом, так і організацією тим умовам наукової сили, які ставляться статутом всесвітньої академічної організації».

Надалі йшлося про задоволення національних, державних та місцевих «життєвих вимог». Національна вага академії, як декларував В.Вернадський, полягала «у зростові української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студіювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого їми краю, в усіх її безкінечних виявах».

Додатково національне значення академії В.Вернадський бачив у тому, що вона «буде відпоручницею української нації в усесвітній спільці академій і завдяки своїй вільній і широкій організації підноситиме і розвиватиме вільну наукову організовану працю в Україні в усіх її виявах...».

Державну вагу академії вчений визначав як нагальну потребу «вишукаати новітні шляхи і витворити нові вартості; інакше кажучи, треба піднести виробничі сили країни, чи то звичайні сили природи, чи то людства; знайти нові сили природи, використати правильним і повним шляхом старі».

Зв'язок із місцевим життям, на погляд академіка, мав величезне значення. Адже академія «повинна в своїй діяльності одкликатися на всі недостачі і потреби людності, що вимагають наукової допомоги і наукового освітлення. Живчик її життя повинен битися спільно з духовними і матеріальними вимогами людності, постільки тим вимогам може стати в пригоді наукова вага і наукова думка».

Наостанок В.Вернадський подав перелік установ, що мають входити до складу УАН, наголосивши на його неповноті:

«1) Національна бібліотека; 2) Фізичний інститут; 3) Інститут дослідний біологічний (з прикладним відділом); 4) Хімічна лабораторія (з прикладним відділом); Інститут мінералогічний (з прикладним відділом); Національний музей, який складатиметься щонайменше з вісьмох відділів: археологічного, мінералогічного, передісторичної археології, етнографії, ботаніки, зоології, антропології, палеонтології; 7) Історичний український музей (на зразок Німецького історичного музею в Нюрнберзі, або Баварського – в Мюнхені); Астрономічна обсерваторія (ми маємо на Україні тільки відломок Пулковської обсерваторії в Миколаєві); 9) Комісія для видавання словника української мови.

Неминуча річ – взяти на увагу ще й другі можливі установи, напр. Археографічну комісію, Археологічний дослідний інститут тощо»²⁰.

²⁰ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. – К., 1919. – С.5–8.

Очевидно, що приблизно таку програму створення академії наук В.Вернадський доповідав рівно місяць до того П.Скоропадському під час першої з двох їхніх зустрічей. За три місяці напруженої роботи Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН програма зазнала певних змін. Проте в основному ідеї автора концепції Української академії наук було втілено в життя завдяки рішучій підтримці гетьмана. Отже посісти місце керівника УАН В.Вернадський мав цілком заслужено.

Утім з його затвердженням першим головою-президентом Української академії наук створювалася певна правова колізія. Ще на початку перемовин з М.Василенком він, погоджуючись на керівництво Комісією для вироблення законопроекту про заснування УАН, підкреслено відмовився від отримання українського громадянства. У його спогадах, завершених 1943 р., читаємо:

«Приїхавши до Києва, я швидко домовився з М.П.Василенком і був дуже захоплений можливістю створення Української академії наук. Я поставив тоді умову, що я не буду громадянином Українського гетьманства, а буду брати участь у культурній праці на Україні як академік Російської академії наук, як діловий експерт. На це Василенко погодився»²¹.

Причини такої відмови від отримання українського громадянства знаходилися, насамперед, у політичній площині. В.Вернадський, перебуваючи в полоні загальноросійської великодержавної ідеї, не вважав новопосталу Україну державним утворенням, що відбулося. Це однаково поширювалося на обидві форми української державності – попередню (УНР) та існуючу (УД). Загалом він був проти будь-якої незалежності України як переконаний прибічник «єдиної Росії» у старих імперських кордонах. Хоча при цьому В.Вернадський виступав за розбудову нової російської держави на демократичних засадах, допускав її федеративний устрій із широкою національно-культурною автономією, насамперед для українців.

У цьому він дещо розходився у поглядах з іншими однопартійцями, зокрема П.Мілюковим. Так, 15 червня 1918 р. В.Вернадський зафіксував у щоденнику розмову з лідером партії конституційних демократів, який теж перебував у Києві, але на напівлегальному становищі: «Є старе ставлення зверху на укр[аїнську] культуру. Тому він думає, що Ак[адемію] н[аук] я даремно просую»²².

Загалом сторінки щоденника В.Вернадського просякнуті стійким духом російського великодержавництва. Для нього український національний рух сповнений «вузького шовінізму», що нібито не мав опертя в народі. На першому місці для вченого завжди була Росія. Україна ж, не дивлячись на суттєві особисті сентименти, перебувала лише на другому. З цього приводу історик І.Гирич, проаналізувавши його щоденні нотатки, висловився досить влучно:

²¹ *Вернадський В.* Перший рік Української академії наук. – С.285.

²² *Вернадський В.И.* Дневники 1917–1921. – С.105.

«Вибір на користь нової України В.Вернадський не готовий був зробити. На те було декілька причин, головні з яких – російське культурне укорінення та відсутність живого зв'язку з сучасним українським життям, неознайомленість з національним політичним рухом і культурними здобутками нової України»²³.

Ситуація з громадянством В.Вернадського виявилася доволі складною. За прямими нормами закону про громадянство Української Держави не допускалося подвійного громадянства; всі піддані колишньої Російської імперії, які на момент ухвалення закону перебували на території України, мали право отримати її громадянство. Якщо вони цього не бажали, то повинні були впродовж двох місяців подати офіційну заяву про відмову. Українськими громадянами могли стати іноземці, які «зробили Українській Державі значні послуги»²⁴. Отже В.Вернадський, попри висловлене ним небажання стати громадянином Української Держави, міг отримати цей статус автоматично, або ж згодом за свої значні заслуги перед країною. Поза сумнівом, проведена ним робота із заснування УАН підпадала під таку дефініцію.

Затверджений гетьманом 14 листопада 1918 р. статут Української академії наук у Києві передбачав обрання дійсними членами УАН громадян України, українських учених Галичини, Буковини та «Угорської України» (Закарпаття). Іноземці могли бути обраними до академії за окремою процедурою (двома третинами голосів академіків на відділі та загальних зборах).

Для обрання В.Вернадського академіком УАН, наскільки відомо з оприлюднених джерел, особлива процедура не застосовувалася. Він був затверджений дійсним членом академії наказом гетьмана від 14 листопада 1918 р. серед перших 12 академіків. Причому характерно, що всі інші згадані науковці, навіть ті, хто ще на початку 1917 р. працювали в Москві та Петрограді, охарактеризовані за їхніми посадами в Україні. По першому відділу це були: професор Харківського університету Д.Багалій, професор Київського українського державного університету А.Кримський, професор Київської духовної академії М.Петров, професор Чернівецького університету С.Смаль-Стоцький; по другому: професори Київського політехнічного інституту С.Тимошенко та М.Кащенко, професор Київського університету св. Володимира П.Тутковський; по третьому: професор Київського українського державного університету М.Туган-Барановський, професор Катеринославського університету Ф.Тарановський, професор Київського політехнічного інституту В.Косинський, член-секретар Комісії по розбору давніх актів О.Левицький. Лише стосовно В.Вернадського в наказі гетьмана вказана його наукова посада – «ординарний академік Російської академії наук»²⁵.

²³ *Гирич І.* Між російським і українським берегами: Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917–1921 рр.) // *Марра Mundi: Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя.* – Л., 1996. – С.755.

²⁴ Закон про громадянство Української Держави від 02.07.1918 // *Українська Держава* (квітень – грудень 1918 року): Документи і матеріали. – Т.2. – К., 2015. – С.139–142.

²⁵ Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІА НБУВ). – Ф.251. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.19–19 зв. Оpubл.: *Історія Академії наук України: 1918–1923.* – С.106–107.

Очевидно, що для голови-президента УАН було зроблено виняток, який виходив за окреслене академічним статутом правове поле, але передбачався нормами закону про громадянство Української Держави. Запровадити такий виняток міг лише особисто гетьман як глава держави. Тобто без чітко висловленої волі П.Скоропадського В.Вернадський не міг би стати навіть академіком УАН, тим більше її очільником.

Утім іншого варіанту, ніж призначення В.Вернадського першим головою-президентом УАН, у гетьмана не було. Серед українських чи російських науковців, які перебували на той час в Україні, не було іншої постаті, яка за рівнем свого наукового авторитету, академічних здобутків, універсальним і планетарним масштабом мислення більше б відповідала цій посаді.

Проте можна порушити питання про деякі гіпотетичні варіанти стосовно вибору керівника новостворюваної академії наук верховною владою в особі гетьмана всієї України. Виникають принаймні дві кандидатури на пост голови-президента УАН, прізвища яких відсутні у відповідному суспільно-науковому дискурсі, але на рівні гіпотези про них можливо говорити.

Реально можна вести мову про харківського професора-історика Д.Багалія. Його участь в «академічній революції» 1918 р., на мій погляд, абсолютно не висвітлена. Ще 8 червня, фактично одним із перших, до складу Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук його запросив особисто В.Вернадський²⁶. Офіційний лист від М.Василенка направлено дещо пізніше. Д.Багалій погодився на участь у комісії, був присутнім практично на всіх її засіданнях (пропустив лише 2 з 23). Улітку 1918 р., коли вибухнув фінансований червоними російськими профспілками загальноукраїнський залізничний страйк, приїжджати до Києва йому було не так просто, але харківський професор це робив досить регулярно (він очолив історико-філологічну підкомісію комісії). До її компетенції мали відноситися, на переконання голови підкомісії, історичні науки, українознавство з усіма його складовими: мовознавство, літературознавство, історія мистецтва, географія, етнографія, археологія, релігієзнавство; а також всесвітня історія, класична філологія, візантинознавство, сходознавство і слов'янознавство тощо. Туди ж Д.Багалій планував приєднати оновлену Археографічну комісію, перед якою ставив широкі видавничі завдання.

Саме він щиро вболівав за те, щоб українська наука була представлена в академії якнайповніше. Тому навіть у вересні 1918 р., фактично наприкінці діяльності комісії, наполягав на повторному офіційному запрошенні до співпраці представників НТШ. Історик наголошував, що й досі не всі питання формування академічного центру вирішено, тому вів мову про те, що участь львівських учених «убачається дуже бажаною»²⁷. Вагомою була по-

²⁶ Вибрані наукові праці академіка В.І.Вернадського. – Т.2, кн.1. – С.101–102.

²⁷ ІА НБУВ. – Ф.251. – Оп.1. – Спр.1Б. – Арк.66. Опубл.: Історія Академії наук України: 1917–1923. – С.59.

зиція Д.Багалія щодо мови академічних видань. Уже на першому засіданні комісії він наполягав на тому, щоб усі публікації під грифом академії здійснювалися винятково українською. Це не дуже подобалося М.Василенкові та В.Вернадському, які воліли залишити академічну функцію також для російської мови²⁸. Ініціював історик проблему заснування академічних премій імені видатних українських учених, які присуджувалися б за значні наукові досягнення. По відділенню історико-філологічних наук було запропоновано чотири щорічні премії, відділенню соціальних наук – шість, по 5 тис. крб кожна. Так, премія «за праці з української писемності» мала б носити ім'я М.Драгоманова²⁹. Нарешті, саме за його пропозицією було поставлено питання про особливості обрання вітчизняних та закордонних академіків.

Протоколи комісії свідчать, що Д.Багалій долучився до опрацювання концепції створення й проекту статуту УАН. Суттєві зауваження було внесено ним стосовно правого статусу академіків, порядку їх обрання, визначення способу формування першого складу дійсних членів УАН тощо. Науковець наполягав, що призначити перший склад академіків мала верховна влада за рекомендацією Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН. Причому він відносив ці питання не до компетенції міністра народної освіти чи навіть усієї Ради Міністрів УД, а до персональних функцій гетьмана³⁰. Вникав харківський професор і в проблему розміщення УАН, закликаючи внести до кошторису витрат на 1918/1919 рр. суму на винаймання відповідного приміщення.

Важливим для Д.Багалія було питання про адміністративне підпорядкування Київської археографічної комісії. За своїм статусом це була напівдержавна наукова установа, що підпорядковувалася генерал-губернаторові³¹. З ліквідацією цієї посади комісія опинилася поза фінансуванням, адміністративним впливом і загалом без керівництва. Учений цілком логічно закликав передати Археографічну комісію до відомої Української академії наук. У П.Дорошенка, начальника Головного управління мистецтва та національної культури, думка була інша – підпорядкувати комісію його управлінню, у віданні якого вже перебували архіви. Проблема подальшого її існування жваво обговорювалася як у Міністерстві народної освіти та мистецтва, так і в комісії В.Вернадського. Остаточне рішення було ухвалено лише 6 листопада 1918 р. на засіданні спеціальної узгоджувальної комісії («Комісії з розмежування») за участі тодішнього очільника Археографічної комісії О.Левицького. «Комісія одноголосно ухвалила, що Археографічна комісія повинна бути в відомстві Головного управління», як власноручно записав у протоколі П.Дорошенко³².

²⁸ Архив РАН. – Ф.518. – Д.99. – Л.29. Опубл.: Там само. – С.28.

²⁹ ІА НБУВ. – Ф.251. – Оп.1. – Спр.1Б. – Арк.78. Опубл.: Там само. – С.69.

³⁰ ІА НБУВ. – Ф.251. – Оп.1. – Спр.1Б. – Арк.70. Опубл.: Там само. – С.63.

³¹ Див.: *Журба О.І.* Київська археографічна комісія (1843–1919). – К., 1993. – 188 с.

³² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2457. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.29–30 зв.

Навіть такого побіжного переліку внеску Д.Багалія в опрацювання основних концептуальних та установчих документів достатньо, щоб порушити питання про очевидну необхідність зарахування цього вченого до числа батьків-засновників академії, поряд із М.Василенком та В.Вернадським. Слід урахувати, що Д.Багалій, не будучи ініціатором «академічної революції», став активним її учасником. Наприклад, у щоденнику В.Вернадського у записах за середину липня (після початку роботи Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН) харківський професор названий «їхнім (українських науковців – Г.П.) лідером у комісії». І далі вчений вважав за необхідне зауважити: «Поза сумнівом, у його діяльності зараз багато щирості, т. я. він відчуває, що для укр[аїнського] відродження здійснюється майже історичне чудо»³³.

Сторінки щоденника В.Вернадського, присвячені Д.Багалієві, свідчать про те, що петроградський академік постійно відчував певну конкуренцію і навіть небезпеку своїм планам з боку «лідера українців» у комісії. Там міститься різко негативна характеристика моральних якостей цього відомого історика, щоправда, базована виключно на чутках і пересудах. Уже у вересні 1919 р. В.Вернадський зустрівся з Д.Багалієм у Харкові й так описав свої враження: «Багалій постарів, хворіє. Мені здається, він приховано переживає і поразку своїх українських надій і повністю пригнічений розгулом більшовизму. В Академії він готовий на всілякі поступки і, мені здається, нині він замазує всі свої прогріхи»³⁴.

Можна вважати, що основним з цих «прогріхів» було суперництво з петроградським академіком у комісії. Та саме тенденція стосовно оцінки постаті Д.Багалія простежується і в листуванні В.Вернадського з М.Василенком упродовж 1920–1930-х рр.

Очевидно, що не випадково на останньому етапі «академічної революції», після завершення роботи комісії, харківського професора практично було відсторонено від подальшого опрацювання проектів, наприклад пояснювальної записки до законопроекту про заснування УАН. Усі справи зосередилися в руках трійці майбутніх українських академіків (В.Вернадського, А.Кримського, М.Тугана-Барановського). З певних, очевидно об'єктивних, причин (захоплення Харкова дивізією П.Болбочана, який став на бік Директорії в повстанні проти гетьмана) не був присутнім Д.Багалій і на першому загальному зібранні УАН 27 листопада 1918 р.

Проте не можна замовчати такий промовистий факт. Коли наприкінці жовтня 1918 р. гостра міністерська криза загальмувала проходження законопроекту про заснування УАН через уряд, а М.Василенко пішов із посади міністра народної освіти та мистецтва, В.Вернадський, здається, впав у відчай. 24 жовтня, напередодні сформування нового уряду за участю представників національних кіл, останній написав Д.Багалієві листа³⁵. Там ішлося про події навколо проходження законопроекту і

³³ *Вернадский В.И.* Дневники 1917–1921. – С.19.

³⁴ Там же. – С.138–139.

³⁵ Вибрані наукові праці академіка В.І.Вернадського. – Т.2, кн.1. – С.102.

висловлювалося прохання за потреби приїхати до Києва. Очевидно академік змушений був, попри своє не дуже приязне ставлення до професора-історика, звернутися до нього по підтримку. Ситуація, на погляд першого, вимагала задіяти, так би мовити, «важку артилерію» – авторитет Д.Багалія в українських колах. В.Вернадський сподівався, що той зможе домовитися з новим міністром, а також скаже своє авторитетне слово на користь академії під час засідання уряду з цього питання. У такий спосіб він змушений був залучити для лобювання установчих документів УАН відомого вченого вже після того, як фактично вивів його зі складу робочої групи.

Можна лише пошкодувати, що доробок цього історика зі створення УАН досі не знайшов гідної оцінки і необхідного висвітлення. Навіть у ґрунтовній статі В.Масненка, присвяченій проблемі національного самовизначення Д.Багалія, ідеться лише про його обрання в академіки³⁶. У розвідці харківської дослідниці О.Богдашиної ця тема також згадана побічно, одним реченням³⁷.

Окрім значних наукових заслуг, пов'язаних з опрацюванням історії Слобожанщини, усієї України, російської історії, історіографії, джерелознавства, архівознавства, Д.Багалій мав значний досвід адміністративної діяльності. Він був досить активним у громадському та науковому житті Харкова; перебував членом Державної ради Російської імперії у 1906, 1907, 1911–1914 рр., у 1914–1917 рр. виконував обов'язки харківського міського голови. За Російської імперії отримав чин дійсного статського радника. У 1905–1909 рр. перебував у лавах кадетської партії, але потім вийшов з неї, пов'язавши долю з українським ліберальним національним рухом. Зрозуміло, що значний організаційний досвід зміг би суттєво допомогти Д.Багалію в разі обрання його на посаду голови-президента УАН.

Імовірність претендування його на найвищу посаду в академії можна припустити, виходячи також з того факту, що у липні – серпні 1918 р. гетьман за посередництва Д.Дорошенка вів із ним переговори, пропонуючи очолити новий, більш національний склад Ради Міністрів Української Держави³⁸. П.Скоропадський тоді обмірковував питання оновлення уряду, поповнення його діячами, здатними об'єднати суспільство на державотворчих засадах. У цьому контексті він звернув увагу на кандидатуру Д.Багалія як авторитетного поміркованого українського політика.

Ситуація повторилася під час жовтневої урядової кризи, якщо довіряти інформації щоденника Є.Чикаленко. Справа в тому, що денні записи останнього наповнені чутками, неперевіреними відомостями. Проте стосовно подій, в яких він особисто брав участь, щоденник можна вважати більш достовірним. Зокрема Є.Чикаленко фіксував на початку жовтня 1918 р., що

³⁶ Масненко В. Самовизначення Дмитра Багалія у науковому й ідентифікаційному просторі українознавчих студій // Проблеми гуманітарних наук. – Вип.32: Історія. – Дрогобич, 2013. – С.102.

³⁷ Богдашина О.М. Слобідський літописець історії України Д.І.Багалій // Український історичний журнал. – 2008. – №1. – С.98.

³⁸ Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Мюнхен, 1969. – С.345–348.

до списків нового складу Ради Міністрів, який пропонував УНС, було включено Д.Багалія як можливого кандидата української опозиції і на прем'єра, і на міністра народної освіти. Після особистої зустрічі зі П.Скоропадським той записав:

«Гетьман дуже зрадив, коли в списку побачив прізвище П.Я.Дорошенка, якого союз поставив рядом з Багалієм на посаді міністра освіти. Він завважив, що Багалій не хоче брати портфель, а Дорошенко теж відмовляється старістю та немічністю і радив делегації умовити його, щоб він не відмовлявся, бо гетьман його давно знає, як дуже розумну й діловиту людину і певного українця»³⁹.

Десь за тиждень Є.Чикаленко знову повернувся до цієї теми, переказуючи розмову зі П.Стебницьким на зібранні Старої громади стосовно наявності імені харківського історика в короткому списку кандидатів на міністерське крісло. Проте Д.Багалій не став міністром – цю посаду обійняв згаданий П.Стебницький.

Професор був людиною обережною, не схильною до зайвих ризиків, не мав великих владних амбіцій. Він відмовився від усіх пропозицій гетьмана, у тому числі особистих, щодо високих посад. Проте Д.Багалій погодився взяти участь в міждержавній українсько-російській комісії, що вирішувала питання делімітації державних кордонів, і відстоював там приєднання до України порубіжних теренів Курщини і Воронежчини, що колись входили до складу Слобідської України. Усе згадане засвідчувало, що в очах П.Скоропадського авторитет Д.Багалія був надзвичайно високим. Гетьман розглядав його як представника поміркованих українських сил, з якими можна було домовлятися стосовно корегування державного курсу. Більш того, в такій якості харківського професора представляла і національна опозиція. Так, Є.Чикаленко вмістив у запису від 18 жовтня інформацію про відвідання гетьмана делегацією УНС у складі В.Винниченка та Д.Багалія, що переповів йому сам Винниченко⁴⁰. З цього можна зробити висновок, що харківський професор мав авторитет серед різних освічених груп суспільства і політичний вплив, достатній для належного очолювання Української академії наук. У національних наукових, а головне – політичних колах його підтримка була, поза сумнівом, більшою, ніж у В.Вернадського.

Проте це лише припущення на рівні постановочної гіпотези, адже в жодному з відомих документів про створення УАН офіційного чи особового походження ім'я Д.Багалія як реального претендента на посаду голови-президента Академії, на відміну від М.Грушевського та В.Вернадського, навіть не згадувалося. Після принципової відмови першого лише петроградський академік мав достатню наукову, організаційну, політичну вагу для того, щоб очолити новостворювану академію.

³⁹ Чикаленко Є. Щоденник: 1918–1919. – К., 2011. – С.172.

⁴⁰ Там само. – С.179.

Також гіпотетично можна говорити про можливість претендування М.Василенка у 1918 р. на посаду голови-президента УАН. Його було обрано наступним очільником академії після демісії В.Вернадського у травні 1921 р. Це говорить про велику повагу до нього в академічному середовищі, яке на той час сформувалося вже практично повністю. Проте і на момент заснування УАН М.Василенко мав значний авторитет серед науковців. Про визнання його заслуг як вченого і педагога новоствореною академічною громадою свідчить вітальний лист першого спільного зібрання УАН із подякою за внесок у заснування академії, датований 30 листопада і підписаний головою-президентом В.Вернадським та секретарем А.Кримським. Там були, зокрема, такі рядки: «Ви всією душею клопоталися про заснування Української академії наук та й записали нестертими буквами своє ім'я в історію Академії»⁴¹.

Проте поки М.Василенко перебував міністром народної освіти і, відповідно, здійснював адміністративне керування процесом «академічної революції», про це не могло бути і мови хоча б з етичних міркувань. Після створення Державного Сенату УД з 10 серпня 1918 р. він офіційно за наказом гетьмана був лише керуючим Міністерством народної освіти і мистецтва, поєднуючи цю посаду з головуванням у Сенаті⁴². З відставкою всього першого уряду Ф.Лизогуба 19 жовтня 1918 р. М.Василенко також отримав демісію і зосередився на роботі керівника Державного Сенату УД. Міністром народної освіти став П.Стебницький, на долю якого припало завершення тривалого адміністративного процесу створення УАН. Перебуваючи сенатором, М.Василенко вже міг би претендувати на посаду дійсного члена і навіть голови-президента академії, але на заваді стояли ті самі чіткі моральні принципи. Про це він писав пізніше у листі до В.Вернадського, маючи на увазі своє обрання академіком: «Пам'ятаєте, я якось висловлював Вам свою думку, що коли б мені запропонували, я не пішов би через те, що могли б подумати, ніби я заздалегідь підготовляв для себе місце»⁴³.

Академіком УАН М.Василенко став лише у серпні 1920 р., коли вже не обіймав жодних державних посад, а займався винятково науковою роботою у системі академії наук. Такими твердими моральними засадами окремі українські діячі періоду революції 1917–1921 рр. суттєво відрізнялися від більшовиків.

Отже можна говорити про те, що на посаду голови-президента УАН в 1918 р. реально могли претендувати кілька кандидатур. Очільник обирався академічним середовищем, проте на першому етапі створення УАН остаточне рішення було за гетьманом. Саме він затверджував результати волевиявлення академічної громади своїм актом. У разі розбіжностей між прагненнями вчених та планами верховної влади створювалася колізія, відома на прикладі того ж М.Василенка. За нього 17 жовтня 1921 р. віддали голоси

⁴¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.40. – Спр.44. Опубл.: Історія Академії наук України: 1917–1923. – С.186.

⁴² ЦДАВО України. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.50. – Арк.89.

⁴³ Вибрані наукові праці академіка В.І.Вернадського. – Т.2, кн.1. – С.276.

дійсні члени ВУАН, проте рішення так і не затвердила влада – ЦК КП(б)У й Раднарком УСРР.

У ситуації 1918 р. вирішальне слово також було за верховною владою в особі гетьмана П.Скоропадського, для якого пріоритетною на першому етапі була кандидатура М.Грушевського як загально визнаного лідера національної науки. Після рішучої відмови останнього, розглянувши, можливо, ще кандидатури Д.Багалія й М.Василенка, гетьман зупинився на постаті В.Вернадського. Останній, поза сумнівом, як реформатор і організатор науки, відомий дослідник універсального профілю відповідав усім критеріям очільника академічної наукової інституції, окрім двох. По-перше, він був далекий від українського національного руху, не поділяв його ідеалів, не був прихильником повної незалежності України, а тому, по-друге, він так і не став громадянином Української Держави. Наявну правову колізію довелося розв'язувати вольовим рішенням П.Скоропадського.

REFERENCES

1. Bohdashyna, O. (2008). Slobids'kyj litopysets' istorii Ukrainy D.I.Bahalij. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, 1, 88–112. [in Ukrainian].
2. Nyrych, I. (1996). Mizh rosijs'kym i ukrains'kym berehamy: Volodymyr Vernadskyi i natsional'ne pytannia (u svitli shchodennyka 1917–1921 rr.). *Mapa Mundi: Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu Yaroslava Dashkevycha z nahody yoho 70-richchia* (pp.735–756). Lviv. [in Ukrainian].
3. Kirzhaiev, S. (1992). Bilia dzherel Ukrains'koi akademii nauk u Kyievi (Storinky shchodennyka V.I.Vernadskoho 1918 r.). *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk* (vol.1, pp.321–331). [in Ukrainian].
4. Masnenko, V. (2013). Samovyznachennia Dmytra Bahaliia u naukovomu i identyfikatsiinomu prostori ukrainoznavchykh studii. *Problemy humanitarnykh nauk* (vol.32. Istoriiia, pp.96–112). [in Ukrainian].
5. Polonska-Vasylenko, N. (1993). *Ukrains'ka akademiia nauk*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Prystaiko, V., Shapoval, Yu. (1996). *Mykhailo Hrushevs'kyi i HPU-NKVD: Trahichne desiatylittia: 1924–1934*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Pyrih, R., Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevs'kyi: Biohrafichnyi narys*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Sokhan, P., Ulianovskiy, V., Kirzhaiev, S. (1993). *M.S.Hrushevs'kyi i Academia: Ideia, zmahannia, diial'nist'*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Sytnyk, K., Shmyhovska, V. (2006). *Volodymyr Vernads'kyi i Akademiia*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Vrublevskiy, V. (1999). Ukrains'ka akademiia nauk ta Ukrains'ke nauкове tovarystvo. *Ukrains'kyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, (3/4, pp.465–474). [in Ukrainian].
11. Zaitseva, Z. (2013). V.Vernadskyi i M.Hrushevskiy: dolannia konfliktohenykh zon v orhanizatsii ukrains'koi nauky. *Ukraina XX st.: kul'tura, ideolohiia, polityka* (vol.18, pp.89–100). [in Ukrainian].
12. Zhurba, O. (1993). *Kyivs'ka arkheohrafichna komisiia (1843–1919)*. Kyiv. [in Ukrainian].

ГЕОРГІЙ ПАПАКІН

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Director of M.S.Hrushevskiy Institute of Ukrainian
Archaeography and Source Studies NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), hpapakin@gmail.com

HETMAN PAVLO SKOROPADSKYI AND UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES: THE PROBLEM OF THE PRESIDENT'S SEARCH

Based on the analysis of a wide range of sources, the article highlights the question of the role of Hetman Pavlo Skoropadskiy in defining the candidacy of the first Head-President by the Ukrainian Academy of Sciences created in November 1918. It was noted that Hetman himself regarded M.Hrushevskiy as a priority candidate for this post, but M.Hrushevskiy strongly rejected the post for personal, political reasons and conceptual differences with V.Vernadskiy concerning the academic model. Therefore, V.Vernadskiy became the first president of the Ukrainian Academy of Sciences as a recognized organizer and reformer of science, the main engine of the "academic revolution". Also the historian D.Bahalii, who enjoyed extraordinary authority from the Hetman and among the national opposition, could be among the likely candidates on this post. Kharkiv historian refused all proposals to take a high state post and, apparently, the Academy of Sciences. One could also talk about the appointment as the president of the Ukrainian Academy of Sciences of M.Vasylenko, who was indeed elected the second head of the Academy after V.Vernadskiy. But at the time of the creation of the Academy, he could not accept such a proposal for moral reasons.

Keywords: *Ukrainian Academy of Sciences, President of the Ukrainian Academy of Sciences, hetman, Skoropadskiy, Hrushevskiy, Bahalii, Vasylenko.*